

Beeldende kunst in de jaren vijftig

Esther Nanlohy

Expressionisme

Aan het begin van deze eeuw lijkt de kunsttheoreticus Wilhelm Worringer (1881-1965) een bijna profetische visie te hebben gehad op de indertijd nog nauwelijks zichtbare 20ste eeuwse kunst: 'de drang tot het zoeken naar symbolen voor zijn gevoelens drijft de mens ertoe zich te uiten in abstracte en schematische tekens'.

Uit angst en afschuw voor de ontwikkeling van de westerse techniek uitte dit Expressionisme zich in de kunst tot de jaren zestig enerzijds in abstractie, uit fantasie geboren vormen en primitieve kunst. Anderzijds inspireerden technologie en fysica kunstenaars tot een onpersoonlijke, objectieve wetmatige vorm van kunst.

Wat deze twee groepen expressionistische kunstenaars gemeen hebben is hun totale overgave aan het materiaal waarmee zij werkten.

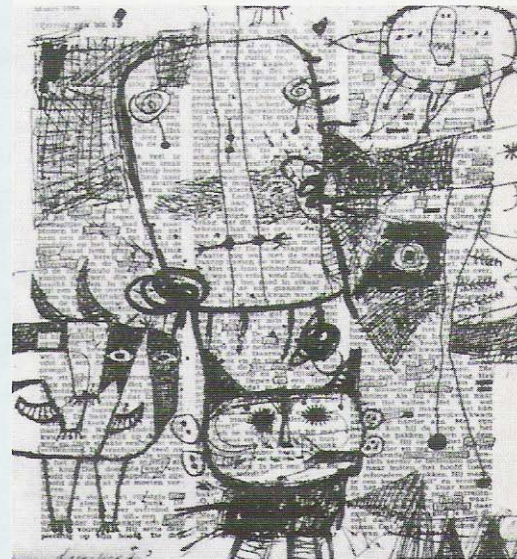
Na de Tweede Wereldoorlog

De beeldende kunst van de jaren vijftig beslaat het tijdperk van na de oorlog tot de jaren zestig. De Tweede Wereldoorlog betekende voor de kunst in Nederland een definitieve scheiding tussen oud en nieuw, een radicale verandering in de beeldende kunst.

Voor de jongeren in Nederland die omstreeks 1920 waren geboren en die in 1945 nog aan het begin van hun kunstenaarschap stonden behoorde het werk van de aan hen voorafgaande kunstenaarsgeneratie tot het verleden. Zij vonden daarin geen enkel aanknopingspunt dat hen op weg zou kunnen helpen bij het zoeken naar een eigen uitdrukkingwijze. Een nieuwe tendens kondigde zich aan: de moderne kunst van Cobra en andere abstract werkende kunstenaars.

Al direct na 1945 werd er in Nederland op verschillende fronten strijd geleverd voor erkenning van de eigentijdse kunst en voor de ondersteuning van de veelal in zeer behoeftige omstandigheden levende

kunstenaar. In deze periode waren overheid, particuliere ondernemers en avant-gardebewegingen elk op eigen wijze ervan overtuigd dat de cultuur dichterbij het volk gebracht moest worden.

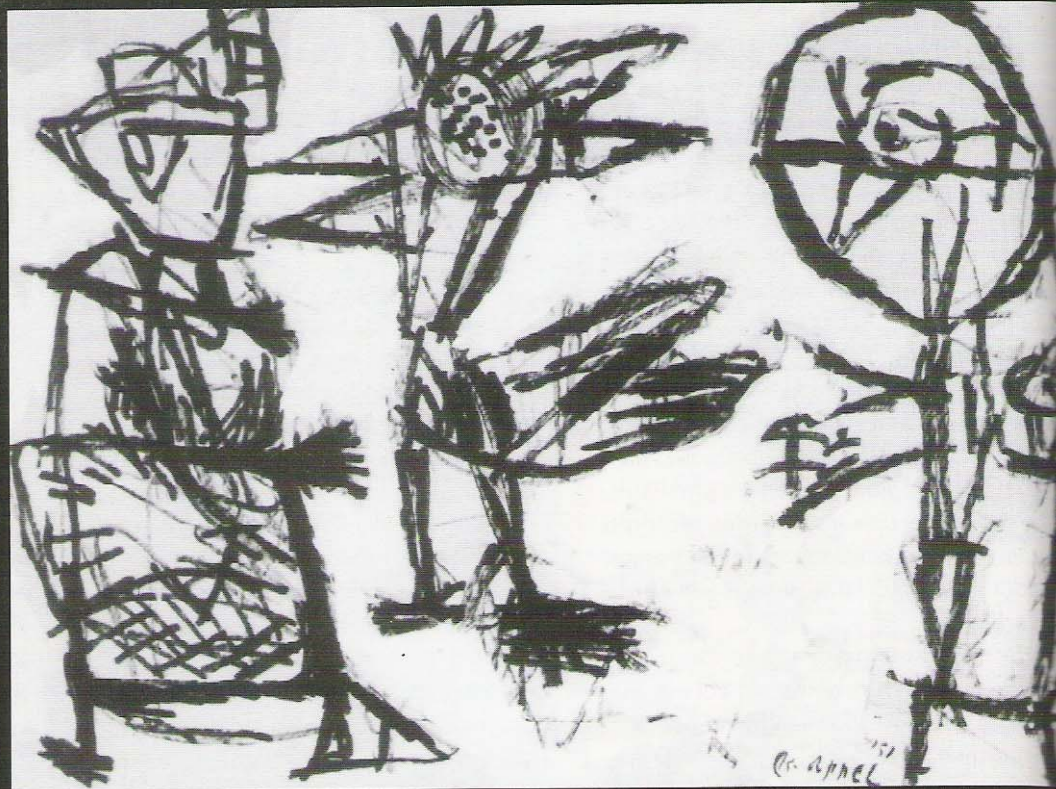
De malse grasberm, Lucebert [1951], inkt op krant; particulier bezit

Experimentelen

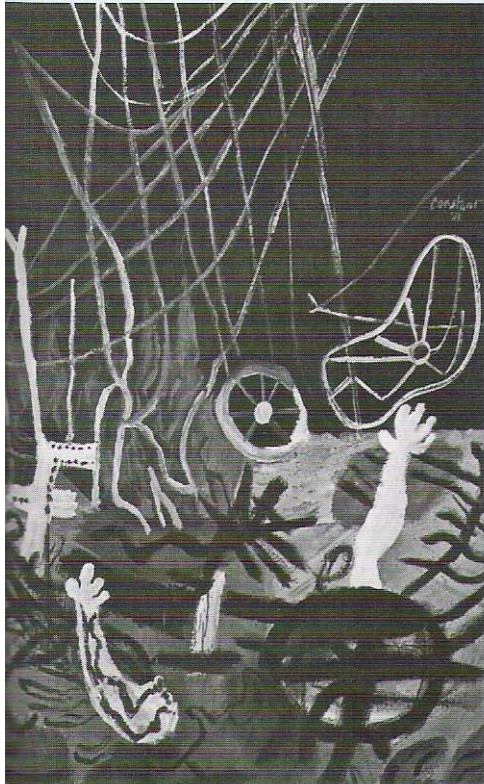
De Nederlandse beeldende kunst in de jaren vijftig begint in de zomer van 1946 met de door Willem Sandberg georganiseerde tentoonstelling *Jonge schilders* in het Stedelijk Museum in Amsterdam. Hier werden schilderijen en objecten getoond van ondermeer Karel Appel, Eugène Brands, Corneille, Piet Ouborg en Anton Rooskens.

In januari 1947 lieten ze gezamenlijk recent werk zien in het Gildehuys in Amsterdam, waar zij ontdekt werden door de meubelontwerper Martin Visser, die hen later in belangrijke mate zou stimuleren met opdrachten en tentoonstellingen.

Corneille vertrok hierna naar Budapest, waar hij kennis maakte met werk van de Franse surrealis-

Twee figuren en een vogel, Karel Appel [1951], inkt en gouache; collectie Cobra Museum voor Moderne Kunst, Amstelveen

Verschroeiende aarde, Constant [1951], olieverf op doek;
collectie Stedelijk Museum, Schiedam

ten en in aanraking kwam met het werk van Paul Klee en de speelse wereld van Joan Miró. Nog een belangrijke ervaring manifesteerde zich: de confrontatie met de oorlogsrüines van Budapest en met de tuinen van het koninklijk paleis, die als in gelatenheid temidden van de stad lag. Het was de tegenstelling die hem zo getroffen had. Zijn verblijf daar markeerde voor hem de beslissende ommekeer in zijn ontwikkeling als kunstenaar.

Deze belangrijke gebeurtenis bracht Corneille en zijn vriend Karel Appel ertoe in het najaar van 1947 gezamenlijk naar Parijs af te reizen. Deze reis zou vooral voor Appel een veelbetekenende ervaring worden. Appel ontdekte in Parijs niet alleen het werk van Jean Dubuffet, maar door toeval ook de werkstukken van geesteszieken in het krankzinnigen-gesticht St. Anne.

In de winter van 1947/48 verschenen dan voor het eerst die vormen en kleuren in het werk van Appel die hij tot een onvervreemdbaar eigen taal zou gaan uitbouwen. Juist in de beleving van deze volkomen ommekeer, die zich voltrok in de creativiteit van Corneille en Karel Appel leerden zij het werk van Constant kennen, die als belangrijke inspiratiebronnen Miró en de Deense experimentelen had. Waarschijnlijk hebben ook de Duitse expressionisten hem geboeid.

Terug in Nederland besloten zij samen met Constant, Theo Wolvecamp, Anton Rooskens en Jan Nieuwenhuys op 16 juli 1948 de Nederlandse Experimentele Groep op te richten.

'Experiment' doelt op het dichter benaderen van het oorspronkelijke en wezenlijke van de mens, in wie, zoals ook in de oceanische, vroeg-Afrikaanse of Indiaanse culturen de eenheid van werkelijkheid en bewustzijn geworteld ligt.

De schilders van de Nederlandse Experimentele Groep zochten hun toevlucht in de verbeeldingswereld van kinderen en primitieve volkeren.

Het ongebreidelde schilderen werd door hen als bevrijdend ervaren, maar het publiek en de kritiek verklaarden hen met name na de tentoonstelling in november 1949 in het Amsterdamse Stedelijk Museum vooralsnog voor gek. De Experimentelen werden in de media aangeduid als 'knoeiers, kladders en verlakkers'. Het Nederlandse publiek moest aan dit alles in het begin erg wennen. In die tijd kon alleen een kleine categorie van werkelijk geïnteresseerde kunstliefhebbers die eigentijdse, impulsieve en expressieve kunst waarderen. Het werk van de Experimentelen was in die tijd vaak doelwit van kritiek en spot. De Nederlandse kopstukken van deze beweging, Appel, Constant en Corneille, vertrokken dan ook snel daarop naar Parijs.

Figuur met hoed, Karel Appel [1958], collage en gouache op papier; collectie Cobra Museum voor Moderne Kunst, Amstelveen

Cobra

In november 1948 kwamen de Belgen Christian Dotremont en Joseph Noiret, de Deen Asger Jorn en de Nederlanders Karel Appel, Constant en Corneille na een conferentie in een Parijs café bijeen. Zij besloten een groep op te richten die uitsluitend zou worden gevormd door de avant-gardebewegingen uit de drie landen die zij vertegenwoordigden. Dotremont kwam op het idee de nieuwe groep 'CoBrA' te noemen. Haar naam verwijst naar deelname uit Copenhagen, Brussel en Amsterdam. Deze experimentele kunstschilders en dichters waren niet nationaal, maar internationaal gericht.

De essentie van hun boodschap was dat 'in ieder mens de behoefte leeft aan creatieve uiting en dat aan die uiting geen beperkingen of regels moeten worden opgelegd'.

De nadruk werd niet zozeer gelegd op 'esthetisch verantwoorde' kunstwerken, maar meer op het spontaan uiten van de eigen expressieve gevoelens. De oprichting van Cobra werd op 8 november 1948 een feit. De beweging begon in 1948 en eindigde in 1951.

De Cobrajaren waren voor de Nederlandse groep dé revolutionaire jaren, waarin zij met groot enthousiasme vele nieuwe dingen ontdekte en met grote felheid het oude verwierp en bestreed. Het ruwe directe van de kindertekening en de daarin meestal op geprononceerde wijze uit de achtergrond naar voren tredende onnozele, absurde, agressieve of angstaanjagende figuurtjes, vindt men in de Cobra-jaren op verschillende manieren terug, vooral in het werk van de meest toonaangevende schilders van de Nederlandse experimentele groep.

In 1952 begon Constant te experimenteren met een steeds strenger wordende abstracte vormtaal. Met name het ruimtelijk effect van abstracte kleurvormen boeide hem en hij begon te zoeken naar mogelijkheden om op architectonische schaal met pure kleur als beeldend middel te werken. Constant streefde met dit nieuwe werk naar een lyrisch en dynamisch kleurgebruik in de architectuur, waardoor

Compositie, Anton Rooskens [1952], olieverf op doek; collectie Stedelijk Museum, Schiedam

de gebouwde leefomgeving een sterkere uitdrukingskracht en emotionele kwaliteit verkreeg.

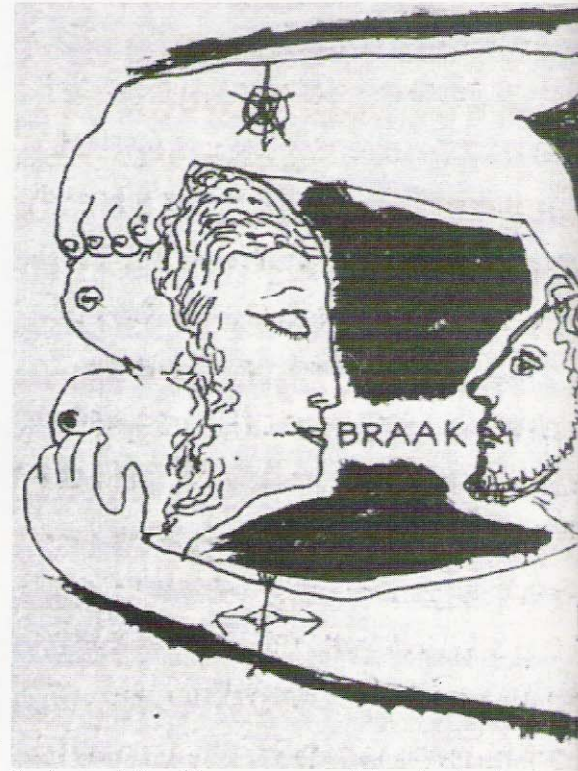
Eind 1953 hield Constant bewust op met schilderen. Zijn laatste schilderijen zijn volledig geometrisch: de expressiviteit van de Cobraschilderijen is vervangen door een systematische werkwijze.

Experimentele dichters

Het verlangen van de dichters zo beeldend, zo tastbaar mogelijk te schrijven, kreeg extra reliëf in de samenwerking met de schilders. In het gebruik van het eigen handschrift in producten van samenwerking, werd niet geschuwd de letters, woorden en zinnen dan weer zeer klein, dan weer groot, schuin, gedraaid, onderste boven, enz. neer te zetten. Deelnemende schilders aan deze samenwerking waren alleen Appel, Constant en Corneille, de dichters waren Kouwenaar, Elburg, Lucebert en Hugo Claus.

Lucebert vervulde op dit gebied overigens steeds een dubbelrol. Hij kreeg aanvankelijk vooral als dichter bekendheid. Zijn belangstelling ging vooral uit naar het synthetisch kubisme en na het lezen van het boek *Bildnere der Geisteskranken* van Prinzhorn, kwam hij tot de uitspraak 'dat de kindertekening en het werk van een Klee en een Miró voortkomen uit een gemeenschappelijke bron'.

Lucebert was bij Cobra slechts zijdelings betrokken. Wel kan men hem op en top 'Cobraman' noemen in de bezigheid van het maken van woordschilderin-

Braak, maandelijks cahier voor proza en critiek, nr. 5 met omslag van Lucebert [1950/51]

gen. Hij zou dit dan ook zelfstandig, in de dubbelrol van de schilder- of tekenaar-dichter steeds blijven doen. Vanaf 1952/53 bewerkte hij zijn papier op nerveus, spontane wijze met netwerken van stippels, lijntjes, krasjes, kruisjes en rondjes. Pas in 1956 kwam Lucebert ertoe zich ook intensief te gaan uitdrukken in olieverf op doek.

Vrij Beelden, Realisten, Creatie, VIA en Schiedam

Ook met de zich in 1947 gevormde groep Vrij Beelden met kunstenaars uit Amsterdam, Rotterdam en Den Haag onder leiding van Willy Boers en Ger Gerrits werd de draad van het nieuwe modernisme opgenomen. In de daaropvolgende jaren zou ook deze groep een reeks van tentoonstellingen in het Stedelijk Museum in Amsterdam houden. En ook de naar abstractie tenderende schilderijen van deze schilders wekten grote weerstand op bij behoudzuchtige critici en kunstenaars met traditionele academische opvattingen.

Hagenaar Piet Ouborg (1893-1956), die voor de oorlog nagenoeg onopgemerkt was gebleven, had zich na 1945 ontwikkeld tot een abstract schilder van broeierige, tegendraadse composities met voor die tijd zo typerende titels als *Het teken*.

Twee andere Hagenaars, Kees Andrea en Herman Berserik, werden lid van de in 1948 door ondermeer Nicolaas Wijnberg opgerichte groep De Realisten. Zij gingen er vanuit dat beeldende kunst mensen moest aanspreken en dat abstractie en experiment voortkwamen uit 'angst voor het leven, vlucht voor de wereld en ontkenning van de mens'. De activiteiten van deze groep culmineerden in de tentoonstelling *Realisten uit zeven*

landen, in het Stedelijk Museum te Amsterdam gehouden in november 1951. In Schiedam achtte men abstracte en voorstellingsloze kunst van groot belang. Twee Schiedammers en medeop-richters van de Vereniging voor Irrealisme en Abstractie in de Kunst (VIA), Steef de Vries en Goos Verweij, waren initiatiefnemers van vele kunstactiviteiten in hun woonplaats. Ook onderhield VIA contacten met de Amsterdamse groep Creatie, een afsplitsing van de groep Vrij Beelden.

VIA ging uiteindelijk in 1954 op in de Vereniging van Vrienden van het Stedelijk Museum in Schiedam. Op initiatief van Piet Sanders, die als lid zitting had in de museumcommissie, besloot het Schiedamse museum in 1959 onder directeurschap van Daan Schwagermann 26 tekeningen en gouaches van Karel Appel aan te kopen voor het gehele jaarbudget van 7.000

Village indigène (inheems dorp), Gorneille [1951], olieverf op doek; particulier bezit

gulden. Ook de latere conservators van dit museum, Pierre Jansen en Hans Paalman, vervulden een voortrekkersrol in het brengen van de nieuwste ontwikkelingen in de beeldende kunst.

Tiel en Kooistra

Zo gewoon als de Kunstuitleen nu is, zo ongewoon was het begin jaren vijftig. De kunstschilder Pieter Kooistra startte in 1953 een kunstuitleen, de latere Stichting Beeldende Kunst.

Terwijl Kooistra in het begin de kunst nog op de fiets rondbracht, groeide zijn stichting na verloop van tijd uit tot de ons zo bekende landelijk georganiseerde Kunstuitleen.

In 1971 verhuisde de schilder-beeldhouwer van Amsterdam naar Varik, een dorpje bij Tiel. De vorig jaar overleden Kooistra was Betuwnaar geworden en voelde dat ook zo. In Tiel kon je hem vroeger vaak tegenkomen.